

İsrâ Sûresi'ne Eğitsel Bir Bakış*

Kerim Aydın**

Mehmet Şanver***

Öz

Kur'an-ı Kerim, ihtiva ettiği eğitim ilke ve yöntemleriyle geçerliliğini koruyan, insanlık var olduğu sürece bütün insanlık için, nesillerin eğitimi adına her zaman faydalanılacak bir kitaptır. Kur'an, bu nedenle bir rehber ve aynı zamanda bir eğitim kitabıdır. İsrâ Sûresi'nin incelendiği bu makalede, hem belirli ayetlere, hem de sûrenin bütününe eğitim penceresinden bakılmıştır. Bu bağlamda, Kur'an'ın bütününde olduğu gibi, İsrâ Sûresi'nde de, tebliğ ve terbiye sürecinde bir takım eğitsel ilke ve yöntemlerin yer aldığı tespit edilmiş ve ayetlerdeki bu eğitsel ilke, yöntem ve özellikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Tespit edilen yöntem ve ilkeler, insanın bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor özellikleri açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Din Eğitimi, İsrâ Sûresi, Yöntem, İlke

An Educational Overview to Surah al-Isra

Abstract

Qur'an, which will keep validity with the same holly principles and methods even as long as human being exist, will always be utilised for all humanity and education of generations. Therefore, Qur'an is the book of guide, and at the same time education book. This article is examined Surah el-Isra, it is viewed both to specific verses and to whole of the Surah from the educational perspective. In this context, there has been identified some of educational principles and methods in Surah al-Isra also, as in the whole of the Qur'an. And these educational principles, methods and features in the verses are tried to ascertain. The principles and methods have been assessed in terms of cognitive, affective and psycho-motor features of human.

Key Words: Education, Religion Education, Surah al-Isra, Method, Principle

* Bu makale, Din Eğitimi Açısından İsrâ Sûresi konulu yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Adı geçen tez için bk. Kerim Aydın, *Din Eğitimi Açısından İsrâ Sûresi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2014. Çalışma, aynı zamanda Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir. [HDP(D)-2014/15]

** Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(kerimaydin@uludag.edu.tr)

*** Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(mehmetsanver@hotmail.com)

Giriş

Kur'an-ı Kerim'in ilk sûresi olan Fatiha Sûresi'nde Allah (cc), kendisini 'Rab' olarak tanımlamıştır.¹ Sözlükte 'bir şeyi yetkinlik noktasına varıncaya kadar kademe kademe inşa edip geliştirmek' manasındaki rab (rabb) kelimesi mübalağa ifade etmek üzere daha çok sıfat gibi kullanılır ve kelimeye hepsi de Allah hakkında olmak üzere "malik, seyyid, idare eden, gözetip koruyan, nimet veren, ıslah edip geliştiren, mabud" gibi anlamlar verilir.² Kur'an-ı Kerim'de 'Rab' kelimesi 962 yerde doğrudan Allah'a nisbet edilmektedir.³ Bu sayının dışında farklı yerlerde değişik anlamlarda da kullanılmaktadır.⁴

Allah her şeyi "Rab" ismiyle terbiye eder, her şey varlığını O'ndan alır, yaptığını O'nunla yapar, ihtiyaç duyduğu hususlarda O'na müracaat eder.⁵ Bu nedenle bu makalede daha çok "Rab" kelimesinin 'ıslah edip geliştiren, terbiye eden' anlamlarını içeren ayetler üzerinde durulacaktır.

Genel olarak Kur'an-ı Kerim'deki ahlak ilkelerini bireysel, ailevi, toplumsal, devlet, yönetim, iş ve ticaret olmak üzere çeşitli maddeler altında sınıflayabiliriz.⁶ İsrâ Sûresi de, özellikle bireysel ve toplumsal ahlak ilkelerinden bahseden ayetler içermesi sebebiyle din eğitimi açısından ayrıca incelenmesi gereken bir sûredir.

Toplum bireylerden oluşur. Bu nedenle toplum eğitimi açısından bireyin eğitimi önemlidir. Bireye verilen eğitimi aslında topluma verilen eğitim olarak da görebiliriz. Zaten eğitimin gerçekleşebilmesi için etkileşimin olması gerekir. Bu nedenle İsrâ Sûresi'nde geçen yöntem ve ilkelere din eğitimi açısından yaklaşılmasında fayda vardır.

İsrâ Sûresi'nin ana konularını genel olarak beş bölümde değerlendirebiliriz. Birinci bölüm (1-22. ayetler) de, hicretten yaklaşık bir yıl önce meydana gelen İsrâ hadisesinden bahsedilmekte ve İsrailoğulları'nın yaptığı bozgunculuklar ile insanın aceleciliği ifade edilmektedir.

Sûrenin 23-39. ayetleri içeren ikinci bölümünde, yalnız Allah'a kulluk etme, anne ve babaya iyi davranma, akrabaya, yoksullara ve yolda kalmışlara haklarını verme, cimrilikten ve israftan kaçınma üzerinde durulmaktadır. Ayrıca zinaya yaklaşmama, haksız yere insan öldürmeme,

¹ Fâtiha, 1/1.

² Râgıb el-İsfahani, "rbb", *el-Müfredât*, Dâru'l-kalem, Dimaşk 2002, s. 336.

³ M. Fuad Abdulbâki, "rbb", *el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfazi'l-Kur'an*, Dâru'l Hadis, Kahire 2001, s. 350.

⁴ Bekir Topaloğlu, "Rab", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, s. 372.

⁵ Süleyman Uludağ, "Rab", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, s. 373.

⁶ Celil Kiraz, *Kur'an'da Ahlâk İlkeleri*, Emin Yayınları, Bursa 2007, s. 7-8.

ölçü ve tartıda hile yapmama gibi toplumsal düzeni sağlamaya yönelik önemli konulara dikkat çekilmektedir.

Üçüncü bölüm (ayet 40-60), Allah'a (cc) kız evlat isnat edenler, Kur'an'ın ibret alınması için türlü şekillere başvurduğu ve Allah'a başka ilahları ortak koşanların kınanması ayetleriyle başlar. Sonrasında göklerde ve yerde olan her şeyin Allah'ı tesbih ettiği vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber'e hitaben Kur'an okuduğu zaman kendisiyle inanmayanlar arasına gizli bir perde çekildiği, kalplerine O'nu anlamaya engel kılıflar, kulaklarına da ağırlıklar konulduğu, Allah anıldığında onların arkalarını dönüp gittikleri ve kendi aralarında konuşurken Hz. Peygamber'i büyülenmiş olarak ifade ettikleri belirtilmektedir. Ardından inanmayanların öldükten sonra kemik yığını ve toprak haline gelindiğinde, tekrar dirilmenin nasıl gerçekleşeceği soruları ve alaylı cevaplarına yer verilmektedir.

Dördüncü bölüm (61-87. ayetler) de, İblis'in Hz. Âdem'e secde etmekten yüz çevirip Allah'ın emrine karşı gelmesi sonucunda lanetlenmesi ve insanları Allah'a imandan vazgeçirme çabası anlatılarak onun salih kullara dokunamayacağı vurgulanır. Daha sonra tehlike anında yalnızca Allah'a yalvaran, tehlike geçince ise Allah'tan yüz çeviren insanlar kınanır. Ruh hakkında sorulan soruda ise insanın bu konuda ilim sahibi olmadığı vurgulanmaktadır.

88-111. ayetleri içeren beşinci ve son bölümde ise, bütün insanlar ve cinlerin bir araya gelseler bile Kur'an'ın bir benzerini ortaya koyamayacakları vurgulanmaktadır. Ayrıca Kur'an'da insanların tevhid anlayışını kabul etmeleri için çeşitli misallerin verildiği, Hz. Peygamber'in insan olarak ve müjdeleyici, uyarıcı olarak gönderildiği, kendilerine ilim verilenlerin Allah'ın ayetleri okuduğu zaman ağlayarak secdeye kapandıkları ve Kur'an'ı dinlemenin saygılarını arttırdığı belirtilmektedir. Sûre, Allah'a dua ve namaz ibadeti üzerinde durulup tevhid vurgusu ile sona ermektedir.

Sûrenin fazileti konusunda Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber her gece İsrâ ve Zümer Sûrelerini okurdu.⁷ İbn Mes'ud (r.a.) ise, İsrâ, Kehf, Meryem sûreleri hakkında: "Onlar ilk gelen (Mekke Dönemi) sûrelerdendir ve ilk ezberlediğim sûrelerdendir"⁸ demiştir.

İbn Hanbel, Tirmizi ve Nesai gibi muhaddislerin aktardığı bir rivayete göre de Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in geceleri genellikle Beni İsrail (İsrâ) ve Zümer Sûrelerini okuduğunu bildirmiştir.⁹

⁷ Tirmizi, "Daavât", 22.

⁸ Buhari, "Tefsir", 17, 21; "Fedâil'ül Kur'an", 6.

⁹ Şevkani, III, 233'den naklen; *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (haz. Hayrettin Karaman ve dğr.), I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, III, 457.

1. İsrâ Sûresinde Öne Çıkan İlkeler

Her insan kendine özgüdür. Bu nedenle öğrenme süreci tüm bireyler için aynı değildir. Öğrenmeyi yönlendiren fiziksel yapılar, her birey için değişebilen süreçlerin oluşmasına yol açmaktadır. Dewey'in belirttiği gibi kişi, düşünen, arzu ve beklentileri olan, kendi başına bir bütündür¹⁰ ve aynı zamanda insan, gelişen ve değişen bir varlıktır. Bu nedenle bireyin eğitiminde dikkate alınması gereken bazı ilkelerin İsrâ Sûresi'nde de yer aldığı görülmektedir.

"İlke, prensip ve esas demektir"¹¹ ve uygulanan yöntemlere zemin oluşturur. Yöntemlerden önce bu bölümde İsrâ Sûresi'nde geçen ilkeler ele alınacaktır.

1.1. Muhataba Göre'lik İlkesi

İnsana göre öğretim ilkesi de diyebileceğimiz bu ilke¹², bireysel farklılıkların dikkate alınmasıdır ve günümüzde "öğrenciye yönelik", "çocuğa görelilik", "çocuk veya öğrenen merkezli" adlarıyla da anılmaktadır. İnsanların birçok yönden farklılık göstermesi, ilgi, ihtiyaç ve amaçlarının farklı olması, eğitimde uygulanacak yöntemlerin ve bireye karşı gösterilecek tavrın da farklılaşmasını gerektirir.

İnsanlar gerek bedensel, gerek zihinsel ve gerekse ruhsal yapıları ve gelişimleri itibariyle farklı farklı yaratılmışlardır. Bu farklılıkları, zihinsel, fiziksel, çevresel, kültürel ve duygusal farklılıklar olmak üzere beş ana grupta toplamak mümkündür.¹³ "İnsanlar arasındaki bu farklılıklar, tebliğ ve terbiye işiyle uğraşanlara özel görevler yüklemektedir. Bu görev, herkese fıtrî kabiliyet ve durumuna göre muamele etmek, bütün insanları aynı seviyede görüp eşit muamele yapmamaktır."¹⁴ Çünkü kişiliği oluşturan özellikler, bireyin kendine özgü olduğu için, onu başkalarından ayırt edici (distinctive)'dir.¹⁵

¹⁰ Özcan Demirel, *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, Pegem Yayınları, Ankara 2010, s. 153.

¹¹ Mehmet Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2004, s. 126.

¹² Bu tanım için bk. Yaşar Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul 1996, s. 581.

¹³ Leyla Küçükahmet, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s. 33.

¹⁴ Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, s. 129.

¹⁵ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi - (Eğitimin Psikolojik Temelleri)*, Ankara 2000, s. 28.

قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا

“(Ey Muhammed! Mekkelilere) şöyle de: Eğer yeryüzünde huzur içinde yürüyüp duran melekler olsaydı, elbette onlara gökten peygamber olarak bir melek indirirdik”¹⁶ ayeti, hitap şeklinin ve eğitsel yaklaşımın muhatapın kimliğine ve sahip olduğu özelliklerine göre farklılaşabileceğine işaret etmektedir. Çünkü ayette muhataba seslenecek olan kişilerin aynı özellikte ve kendi cinslerinden olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.¹⁷ Muhatap kitlenin özelliklerini taşımayan ve onlarla eşit şartlarda bulunmayan bireylerin birbirini anlaması daha zordur. Bu nedenle ayet, müşriklerin bir peygamber olarak melek istemelerine karşı, onların da melek olmadığına vurgu yapıp, neden insan bir peygamber gönderildiğini izah etmektedir.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

“Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle”¹⁸ ayeti, anne ve babanın çocukları tarafından nasıl muhatap alınması gerektiğini göstermesi yönüyle, muhataba görelilik ilkesi kapsamında değerlendirilebilir. Bu ayeti yaşlılık dönemini yaşayan insanlar açısından buldukları dönemin özelliklerini ve şartlarını dikkate almanın gerekliliği yönünde değerlendirmek mümkündür.

Hz. Peygamber’in uygulamalarında da bu ilkeye dikkat edildiğini görmekteyiz. Ebu Hüreyre’den aktarılan rivayete göre, Hz. Peygamber’e “hangi amel daha faziletlidir” diye sorulduğunda “Allah’a ve Rasülüne iman etmektir” buyurdu. Sonra hangi amel denildi? “Cihad tüm amellerin ziroesidir” buyurdu. Sonra hangi amel denildi? “Kabul edilmiş hac” buyurdular.¹⁹ Aynı sorunun Abdullah İbn Mesud tarafından şöyle sorulduğunu görmekteyiz: Hz. Peygamber’e “hangi ameller daha faziletlidir” diye sordum. “Vaktinde kılınan namaz” diye cevap verdi. Sonra hangisi dedim. “Anne-babaya iyilik etmek” cevabını verdi. Sonra hangisidir diye sordum. “Allah yolunda cihad etmektir” buyurdular.²⁰ Sorulan iki sorunun aynı olduğunu, fakat Hz. Peygamber tarafından verilen cevapların farklılık arz ettiğini görüyoruz. Bu

¹⁶ İsrâ, 17/95.

¹⁷ Vehbe Zuhayli, *Tefsîru'l-Münir* (çev. Hamdi Arslan, Ahmet Efe), I-XV, Risale Yayıncılık, İstanbul 2005, IIX, 153.

¹⁸ İsrâ, 17/23.

¹⁹ Nesai, “Cihad” 17; İbn Mace, “Cihad” 1.

²⁰ Buhari, “Edeb”, 2.

cevapların farklılık göstermesini, muhatabın hazırbulunuşluğunun, ihtiyaç ve şartlarının dikkate alınması olarak yorumlayabiliriz.

1.2. Tedrîcîlik İlkesi

Tedrîcîlik (gradually), aşama anlamına gelen tedrîc kelimesinden türemiş bir kavramdır ve derece derece, aşama aşama (yavaş yavaş) demektir.²¹ Eğitimde ise tedrîc, kime, neyi, ne kadar zamanda verilmesi gerektiğini ifade eder.²² Birçok bilginin bireye bir anda verilmek istenmesinin hem pedagojik açıdan, hem de psikolojik açıdan uygun olmaması tedrîcîlik ilkesinin önemini göstermektedir.

En başta, Kur'an-ı Kerim'in yirmi üç yılı kapsayan bir sürede peyderpey indirilmesi tedrîcîliğin somut bir göstergesi, en güzel örneğidir.²³ Bunun dışında kâinatın yaratılışından itibaren²⁴, evrende var olan en önemli ilahi kanunun tedricilik ilkesi olduğunu söyleyebiliriz.²⁵ Yine Kur'an'da Allah lafzı yerine, gelen yedinci vahye²⁶ kadar o dönemde Arapların daha çok kullandığı 'Rab' kelimesinin ve Allah'ın 'Kerim' gibi bazı sıfatlarının kullanılması, cahiliye Araplarının tanımadıklarını söylediği 'Rahman' isminin ise yirmi altıncı vahye²⁷ kadar kullanılmaması gibi örnekler tebliğ ve öğretimde tedriciliği göstermektedir. Besmele ifadesinin yerine de, Hz. Peygamber'in İsrâ Sûresi'ndeki;

قُلْ اَدْعُوا اللّٰهَ اَوْ اَدْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيًّا مَا تَدْعُوْنَ فَلَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى وَلَا تَجْهَرُوْا بِصَلٰتِكُمْ وَلَا تَخَافُوْا بِهَا
وَابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيْلًا

"De ki: "İster Allah deyin, ister Rahman deyin, hangisini dersiniz deyin, en güzel isimler O'nundur"²⁸ ayeti inzal olana kadar, Kureyşlilerin kullandığı "bismike'llahüme" ifadesini kullanması, bireye verilmek istenen davranışta hem muhataba göre'lik ilkesine, hem de tedriciliğe dikkat edilmesi gerektiğini gösteren örneklerdendir.²⁹

²¹ Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, s. 133.

²² Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, s. 624.

²³ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, III, 529.

²⁴ Göklerin ve yerin altı günde yaratılması ile ilgili bk. Araf, 7/54; Yûnus, 10/3; Hûd, 11/7; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Kaf, 50/38; Hadîd, 57/4.

²⁵ M. Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları (İFAV), İstanbul 1984, s. 33.

²⁶ Şems, 91/13.

²⁷ Nebe, 78/37-38.

²⁸ İsrâ, 17/110.

²⁹ İbrahim Canan, *Peygamberimizin (sav) Tebliğ Metotları*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2011, s. 90-91.

Kökleşmemiş ve aynı zamanda sosyal hayatta suç olan zina, hırsızlık, adam öldürme, gasp, aldatma gibi doğrudan sosyal ve bireysel huzursuzluk kaynağı olan davranışlarla ilgili hükümler bir defada kesinleşirken, yine sosyal hayatın derinliğine kök salmış içki³⁰ ve faiz³¹ gibi konularda ise aceleci olunmamıştır. Sonuç almak için, planlı bir gecikme insan fıtratına ve toplum hayatına uygun görülmüş ve tebliğ sürecinde tedric esas alınmıştır.³²

Hz. Peygamber'in ilettiği öğretilere karşı çıkanlar, tedriciliğin hikmetini ve insan eğitimindeki önemini anlayamadıkları için "Kur'an toplu halde indirilmeli değil miydi?"³³ diye itiraz etmişlerdir. Fakat Kur'an-ı Kerim'in tedricen indirilmesinin hikmeti şöyle ifade edilir:

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا

"Sana Kur'an'ı verdik ve onu insanlara sindire sindire okuyasın diye (kısımlara) ayırdık ve biz onu yavaş yavaş indirdik."³⁴ Bu ayet, tedriciliğe temel oluşturan bir ayet olmasıyla birlikte aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in sûre, ayet ve bölümlere ayrılmasının kolaylıkla anlaşılmasını sağlamak amacına dönük olduğunu göstermektedir.³⁵ Ayrıca Kur'an'ı insanlara yavaş yavaş okumak, onu yavaş yavaş öğretmek demektir.³⁶

Esasen bu sûrede tedriciliğe örnek oluşturacak bir uygulama olmamakla birlikte, yukarıda ifade ettiğimiz 106. ayet, tedriciliğin Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde yer aldığını açıkça ifade etmektedir. Bununla ilgili örnekler ise, Kur'an'ın diğer sûrelerinde görülmektedir. Mesala; içki ve faizle ilgili ayetler ile Kur'an-ı Kerim'in tedricen indirilmesi, hedef davranışların, insanın bilişsel, duyuşsal ve davranışsal özellikleri açısından uygulanabilirliğinin de dikkate alındığını göstermektedir. "Şurası açıktır ki, insan tabiatı, eğitimde belli bir tedriciliği gerektirir. Ona önce basit ve kolay şeyler öğretilir, kolaydan zora gidilir. Hz. Peygamber'in tebliğinde de bu tedricilik önemli bir yer tutar. Zira o, bir taraftan insanların eski alışkanlıklarını, inançlarını terk etmelerini sağlama, bir taraftan da onlara Kur'anî mesajlar sunma ve yeni davranışlar kazandırma durumundaydı."³⁷ Bu nedenle tedricilik, öğretimde

³⁰ İçkinin yasaklanma aşamaları için bk. Bakara, 2/219; Nisâ, 4/43; Mâide, 5/90.

³¹ Faizin yasaklanma aşamaları için bk. Rûm, 30/39; Nisâ, 4/160-61; Âli İmrân, 3/130; Bakara, 2/275.

³² Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, s. 134.

³³ Furkan, 25/32.

³⁴ İsrâ, 17/106.

³⁵ Nevzat Ayasbeyoğlu, *İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 73.

³⁶ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XXI, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2004, XI, 409.

³⁷ Canan, *Peygamberimizin (sav) Tebliğ Metotları*, s. 84.

ve tebliğde izlenen, insan tabiatının gerektirdiği önemli bir bilimsel ilke olmuştur.

1.3. Zorlamama (Özgürlük/Hürriyet) İlkesi

Eğitimde hürriyet ilkesi istikrarlı ve özgün bir kişilik oluşumu ve gelişimi açısından önemlidir. Özgün ve istikrarlı bir kişilik, hür irade ve tercihlerin olduğu ortamlarda gerçekleşir. Hürriyetine sahip olamayan ve baskı altında yetişen bireyler ikiyüzlü hale gelirler ki, idealler ve dinler bu tür bireylerden zarar görürler. Bu nedenle insan, özgür iradesiyle hareket edebilmeli, kararlarını kendisi verebilmeli, bilgi ve aklını kullanarak hür iradesini davranışlarına yansıtabilmelidir.

Bu husus Kur'an-ı Kerim'de "Dinde zorlama (ikrah) yoktur"³⁸ ayetiyle açık bir şekilde ifade edilmektedir. Çünkü baskı ve zorlamanın olduğu yerde şahsiyet gelişimi sağlıklı olmayacağı gibi, kişinin yaptıklarından sorumlu tutulması da anlamsızlaşır.

Sûrede irade ve bunun sorumluluğu şöyle ifade edilmektedir:

مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ
حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا

"Kim doğru yola gelirse sırf kendi iyiliği için gelir. Kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapar. Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü çekmez. Biz bir Peygamber göndermedikçe, hiç kimseye azab edecek değiliz."³⁹ Bu ayette iradeye dikkat çekilmiş ve peygamberler aracılığıyla bilgilendirme yapıldığı için, doğru yola gelen veya doğru yoldan sapanın ancak kendi lehine veya aleyhine bir davranış yapmış olacağı belirtilmiştir. Bu ayet aynı zamanda yedinci ayette geçen "eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz" ifadesinin başka bir şekilde ifade edilmiştir.⁴⁰

وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا - مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ
عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَّدْحُورًا

Ayrıca "Kim bu geçici dünyayı dilerse, ona yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen veririz, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız. Kim de âhireti dilerse ve bir mümin olarak ona yaraşır bir çaba ile çalışırsa, işte bunların çalışmaları kabul

³⁸ Bakara, 2/256.

³⁹ İsrâ, 17/15.

⁴⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XI, 208.

edilir"⁴¹ ayetlerinde geçen "dilerse" ifadeleri de insanın iradesine açıkça vurgu yapmaktadır.

Bir diğer ayette ise;

قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لَلَّذِقَانِ سُجَّدًا

"De ki: "O'na (Kur'an'a) inanılsın veya inanılmasın, şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilenlere okunduğunda, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar"⁴² denilmektedir. Burada da görülmektedir ki Allah, sadece Kur'an'a inananlara seslenmemekte, 'inanılsın veya inanılmasın' ifadesiyle inanma ya da inanmama konusunda insana tercih hakkı tanımaktadır. Bu ayet, insana tanınan bir hür irade alanının mevcudiyetini göstermektedir.

1.4. Düşünme-Düşündürme İlkesi

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği aklı, yani düşünebilen bir varlık oluşudur. İnsan bu düşünebilme, kendi aklıyla ve iradesiyle karar verebilme özelliği ile Yaratıcıya muhatap kabul edilmiş bir varlıktır. Bir davranışı ortaya koyabilme ya da davranışın alt yapısını oluşturacak olan hedef belirleme ve planlama süreci, ilk olarak düşünme veya akıl yürütme eylemleriyle başlar ve belli bir süreç sonucunda hedef davranışa ulaşılır.

Düşünmenin bir başka boyutu akıl yürütme (muhakeme)'dir. Yani zihnimizin, kavramlar arasında ilgi kurarak bir hükme varması ve bilinenler yardımıyla bilinmeyenleri bulmaya çalışmasıdır.⁴³ Eğitimde bireye kazandırılması amaçlanan hedef davranışların uygulamaya geçebilmesi bireyin muhakeme gücüne bağlıdır. Çünkü teoride verilen bilgilerin birey tarafından pratiğe geçirilebilmesi ancak bu düşünme ve muhakeme ile gerçekleşebilir. İlköğretimin başlangıcından yükseköğretimin sonuna kadar eğitim ve öğretim sisteminin göz önünde bulunduracağı önemli nokta, düşünce mekanizmasının gelişme sürecine uygun bir eğitim-öğretim süreci izlemektir.⁴⁴ "Kur'an da bu bağlamda daima insanı düşünmeye, incelemeye, araştırmaya sevk etmekte ve birçok ayette insanların düşünmemelerinden, akıl etmemelerinden yakınmaktadır."⁴⁵

⁴¹ İsrâ, 17/18-19.

⁴² İsrâ, 17/107. (Secde ayeti)

⁴³ Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, s. 139.

⁴⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2001, s. 282.

⁴⁵ Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, s. 139; Ayrıca bk. Ali İmran, 3/65.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيهِ
فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا

“Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerlerini de tekrar yaratmaya kâdir olduğunu görmezler mi?”⁴⁶ ayeti, insan zihnini ve duyularını harekete geçirici, düşünme, mukayese ve muhakemeye sevk edici ayetlerden birisidir.

Yine insanları düşünmeye, mukayeseye ve muhakemeye sevk edebilmek adına Allah, insanlara verdiği nimetleri somut örneklerle şöyle hatırlatmaktadır:

رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

“Rabbiniz, bol nimetinden elde edesiniz diye, denizde gemileri sizin için yüzdürür. O, size merhamet eder”.⁴⁷ Ayrıca geçmiş kavimlerin ve peygamberlerin yaşadıkları olaylar, pek çok kez dile getirilmekte, bu gibi olayların iyi veya kötü akıbetleri gözler önüne serilerek bu örnekler üzerinden insanın akıl yürütmesi, kendi durumu ile mukayese yapması ve doğru yolu bulması istenmektedir. Hz. İbrahim ve Nemrut ya da Hz. Musa ile Firavun arasında cereyan eden hadiseler Kur'an'da farklı yerlerde ele alınmasına rağmen, İsrâ Sûresi'nde de hatırlatılmaktadır.⁴⁸ Bu ayetlerde Hz. Musa'nın, Firavun'un inat, kibir ve saltanatına rağmen başarılı olduğu ve Firavun'un zulmünden kurtulduğu belirtilmektedir. Bu hatırlatmadan maksat, insanların ibret almaları yani düşünmeleridir. Hem tekrar, hem terhib (sakındırma), hem de düşündürme ve düşünmeye sevk etme işlevlerinin yer aldığı kıssalar ve örnek olaylar bu açıdan dikkat çekicidir.

Kur'an-ı Kerim'in insanı düşündürmek istemesinin amacı, onun aklını ve duyularını fonksiyonel hale getirmek, elde ettiği bilgilerin bilişsel alanın üst basamaklarında değerlendirilmesini ve bunun duyuşsal alana taşınmasını ve neticede psiko-motor alanda eyleme dönüşmesini sağlamaktır.⁴⁹ Bu durum aynı zamanda eğitimin de gayelerindedir. Eğitimde bireye kazandırılan bilgilerin ve yapılan uyarıların kalıcı psiko-motor davranışlara dönüşmesi, bilgi ve mesajların bilişsel ve duyuşsal alanın bütün boyutlarında etkin hale gelmesi sonucunda gerçekleşir. Dolayısıyla eğitim programlarının öğrenme-öğretme süreçlerinde bunun dikkate alınması ve uygun yöntemlerin uygulanması gerekir.

⁴⁶ İsrâ, 17/99.

⁴⁷ İsrâ, 17/66.

⁴⁸ Bk. el-İsrâ, 17/101, 102, 103.

⁴⁹ Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1983, s. 60.

1.5. Tekrar İlkesi

Her insan farklı anlayış ve idrak seviyesinde yaratılmıştır. Bu farklılık, kişinin algılama ve öğrenme düzeyine etki eder. Bu nedenle bir konunun anlatılmasında ne kadar farklı yöntemler uygulanırsa ve muhatabın ne kadar farklı duyularına hitab edilirse, anlaşılması ve muhatapta karşılık bulması o kadar kolaylaşır.

Tekrar ilkesi, bir konunun daha iyi anlaşılması ve zihinde kalıcı olması açısından önem taşıyan ve Kur'an'ın hem genelinde, hem de İsrâ Sûresinde farklı yöntem ve formlarda dikkate alınan bir prensiptir. "Tekrar, eskiden beri eğitimimizin bir parçası olarak kullanılmıştır."⁵⁰ Çünkü atasözü olarak kullanılan "hafıza-i beşer nisyan ile maluldür" ifadesinde de dile getirildiği gibi, insan unutkan bir varlık olarak yaratılmıştır; hatta "insan" kelimesinin aslının unutmak manasındaki 'nesy' kelimesinden türediğini ileri sürenler de olmuştur.⁵¹ Bu nedenle zihindeki bilgileri taze tutmak için tekrar başta olmak üzere çeşitli yöntemlere ihtiyaç vardır. Çünkü tekrar ile uyarıcı ve tepki arasındaki bağ kuvvetlenir, devam etmezse zayıflar.

Kur'an-ı Kerim'in en çok kullandığı ilkelerden biri tekrar ilkesidir. Bu, onun anlatmak, öğretmek istediği şeyin önemini gösterir. Kur'an'da özellikle inançla ilgili konularda tekrarın değişik şekilleriyle karşılaşıyoruz.⁵² Bu tekrarlar bazen kelime⁵³ olarak, bazen de cümle⁵⁴ ve mana⁵⁵ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tekrarların talim, te'kid, tenbih, tâzim gibi çeşitli nedenleri bulunmaktadır.⁵⁶

"Tekrar, bir pekiştirme yolu olarak da görülebilir. Çünkü pekiştirme (reinforcement), öğrenilen bir koşullu tepkiyi, ödül ya da ceza gibi bir başka uyararla güçlendirmek ve yerleştirmektir. Pekiştirme, pekiştireçlerle yapılır. Pekiştireç (reinforcer), öğrenilmiş koşullu tepkiyi güçlendiren, yerleştiren bir uyarandır. Bu uyarın, koşullu tepkiyi oluşturan uyarının ya yinelenmesi ya da benzeridir."⁵⁷ Konunun girişinde de belirttiğimiz üzere bu yinelenmelere

⁵⁰ Burhaneddin Zernuci, *Ta'limü'l Müteallim*, (İslam'da Eğitim-Öğretim Metodu) (çev. Yunus Vehbi Yavuz), Feyiz Yayınları, İstanbul 2010, s. 126.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bk. İlhan Kutluer, "İnsan", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 320.

⁵² Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, s. 530.

⁵³ Karia, 101/1-2; Târık, 86/1-2; Fâtiha, 1/4; Fecr, 89/21-22.

⁵⁴ Rahman 55/13 (31 Defa); Mürselât 77/15 (10 Defa); Şuara 26/109 (5 Defa); Kamer 54/17 (4 defa tekrarlanmaktadır).

⁵⁵ Peygamber kıssaları manayı tekrarlamaktadır.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Erdoğan Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003, s. 104.

⁵⁷ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s. 171-172.

ya da aynı konudaki benzer ayetlere Kur'an-ı Kerim'de sıkça rastlamak mümkündür.

وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَلَيْسَ لِمَبْعُوثِنَا خَلْقًا جَدِيدًا

“Biz bir yığın kemik, bir yığın ufantı olduğumuz zaman mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmışiz, biz mi?”⁵⁸ Tartışma yöntemi başlığında ele aldığımız bu ayetteki ifadenin benzerini ve yinelenmesini aşağıdaki ayette de görmekteyiz.

ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَلَيْسَ لِمَبْعُوثِنَا خَلْقًا جَدِيدًا

“Bu, onların cezasıdır. Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr ettiler ve: ‘Biz bir yığın kemik, bir yığın ufantı olduktan sonra mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmışiz, biz mi?’ dediler⁵⁹” İsrâ Sûresi’nde tekrar yönteminin kullanıldığını ve tekrarın kullanılma sebebinin anlatıldığını da görmekteyiz. Ayette geçen ifade şöyledir:

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا

“Şanıma and olsun ki biz, bu Kur'an'da (sözü edilen hususları), iyice düşünüp öğüt alsınlar diye bir bir açıklayıp tekrarladık. Ne yazık ki bu uyarı ve öğütler onların sadece nefretini artırmaktadır.”⁶⁰ Bu ayet, tekrarların bir amacının da muhataplarının düşünüp ibret almaları olduğu, yani bilişsel bir davranış oluşumuna veya bu davranışın kalıcılığına ve işlevsel hale gelmesine dönük olduğu belirtilmektedir. Bu ayette geçen “iyice düşünüp öğüt alsınlar diye” ifadesinden şu eğitim ilkesi çıkartılabilir; “öğretim faaliyeti, öğrencilere *doğru düşünme sanatını* kazandırmakla yükümlüdür ve kaliteye onun sayesinde ulaşılacaktır.”⁶¹

Hız. Peygamber de, bir konuya dikkat çekmek veya önemini vurgulamak adına konuşmalarında zaman zaman tekrara başvurmuş ve sözlerini üç kez tekrar etmiştir. Sahabeden Enes b. Malik'den rivayete göre, Hız. Peygamber bir söz söylediği zaman, iyice anlaşılсын diye üç kere tekrar ederdi.⁶²

2. İsrâ Sûresinde Öne Çıkan Yöntemler

İlkeler, eğitim-öğretim süreçlerinde genel esasları oluşturur ve evrensel nitelik taşırlar. Yöntemler, ilkelere dayalı uygulamalardır ve daha değişken

⁵⁸ İsrâ, 17/49.

⁵⁹ İsrâ, 17/98.

⁶⁰ İsrâ, 17/41.

⁶¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XI, 270.

⁶² Sofuoğlu, Mehmed, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, 1/252.

özelliğe sahiptirler. Yani ilkeler daha evrensel, yöntemler ise duruma ve şartlara bağlı olarak değişebilir niteliktedir. Buna göre İsrâ Sûresi'nde yukarıda bahsedilen ilkelere dayalı olarak çeşitli yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu bölümde İsrâ Sûresi'nde geçen yöntemler ele alınacaktır.

2.1. Tartışma Yöntemi

Tartışma yöntemini mücadele metodu ya da cedel olarak da isimlendirebiliriz. Çünkü İslam eğitim-öğretim tarihinde bu metodun adı cedel'dir.⁶³ Aynı zamanda tartışma "Cedl" veya "cedel" kökünden gelen bir isim olup Latince'deki "dialectica" kelimesinin karşılığıdır. Kur'an-ı Kerim'de iki yerde cedel, iki yerde cidal, yirmi altı yerde ise mücadele kökünden türeyen değişik isimler kullanılmıştır.⁶⁴ Tartışmanın sözlük manasının özü ise, husumete (çekişmeye) muktedir olmak, onda şiddet göstererek uzatmak ve sözü peşi peşine yetiştirmek (mürâcaatü'l-kelam)'dır.⁶⁵ Istılahta, çekişme yoluyla fikir alışverişi ve hasmı ilzam etmek için (iddiayı kabule mecbur bırakmak için) üstün gelmeye çalışmaktır.⁶⁶

"Kur'an, tartışmayı bir tebliğ yöntemi olarak kullanırken, onu bilgi esası üzerine kurmayı öngörmekte ve gerçeğin ortaya çıkması için bir araç saymaktadır."⁶⁷ Kur'an'da tartışmanın (cedel) haram olduğu⁶⁸, doğru yola çağırma en güzel şekilde tartışmanın farz olduğu⁶⁹ gibi konulara da değinilmektedir. Ayrıca özellikle Hz. Musa ve Hz. İbrahim gibi peygamberler ile kavimleri arasındaki fikri tartışmalara pek çok kez Kur'an-ı Kerim'de yer verilmiştir.⁷⁰

Tartışma insani bir olgudur. Hatta melekler ve şeytan gibi insan cinsinin dışındaki varlıklarda da görüldüğünden aynı zamanda evrensellik taşır.⁷¹ İblis'in Hz. Âdem'e secde etmeyip büyüklük taslayarak isyan etmesini⁷²

⁶³ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 216.

⁶⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Cedel", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 208.

⁶⁵ Zahir B. Awad el-Elmai, *Kur'an'da Tartışma Metodları* (çev. Ercan Elbinsoy), Pınar Yayınları, İstanbul 1984, s. 26.

⁶⁶ Elmai, *Kur'an'da Tartışma Metodları*, s. 26.

⁶⁷ Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, s. 189.

⁶⁸ Tartışmanın (cedel) hac esnasında haram olmasıyla ilgili bk. el-Bakara, 2/197.

⁶⁹ Nahl, 16/125, Ankebut, 29/46.

⁷⁰ Hz. Musa ve kavmi arasında geçen konuşmalar için bk. Bakara, 2/51-64; Mâide, 5/20-26; Hz. İbrahim ve kavmi arasında geçen konuşmalar için bk. En'âm, 6/80; Suarâ, 26/69-76; Ayrıca bk. Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, s. 108-112.

⁷¹ Elmai, *Kur'an'da Tartışma Metodları*, s. 33.

⁷² İsrâ, 17/61.

bunun ilk örneği sayabiliriz. İblis, Hz. Âdem'in yaratılışı esnasında kendince doğruları savunup Yaratan'a karşı gelerek lanetlenmiştir.⁷³ Tartışma olarak değerlendirmesek de, İblis'in Allah'a karşı gelmesi, konuşan ve düşünen hiçbir varlığın tartışma olgusunun dışında kalamayacağını bize göstermektedir.

Yapılan bir tartışmanın üstünlük kurmak veya baskın çıkmak için değil, en güzel şekilde ve muhabata karşı nazik davranarak yapılması gerektiği hususu,

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا

“İnanan kullarıma söyle, en güzel şekilde konuşunlar. Doğrusu şeytan aralarını bozmak ister. Şeytan şüphesiz insanın apaçık düşmanıdır”⁷⁴ ayetiyle ve “*Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde tartış (mücadele et)*” ifadesiyle açığa kavuşmaktadır.⁷⁵

Hız. Peygamber ve müşrikler arasında yeniden dirilme konusunda geçen bir tartışma yine ispat istemleri üzerine yaşanmış ve sûrede şöyle ifade edilmiştir:

وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَلَا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا

-Dediler ki: “Biz bir yığın kemik, bir yığın ufantı olduğumuz zaman mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmışiz, biz mi?”⁷⁶

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا

-De ki: “(Şüphe mi var?) İster taş olun ister demir!”⁷⁷

أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْجِصُونَ إِلَيْكَ

رُؤُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا

“Yahut aklınızca, diriltilmesi daha da imkânsız olan başka bir varlık olun, (yine de diriltileceksiniz.)”

-Diyecekler ki: “Peki bizi hayata tekrar kim döndürecek?”

-De ki: “Sizi ilk defa yaratan.”

-Bunun üzerine başlarını sana (alaylı bir tarzda) sallayacaklar ve “Ne zamanmış o?” diyecekler.

-De ki: “Yakın olsa gerek!”⁷⁸

⁷³ Bk. Hicr, 15/35.

⁷⁴ İsrâ, 17/53.

⁷⁵ Nahl, 16/125, Ayrıca bk. Ankebut, 29/46.

⁷⁶ İsrâ, 17/49.

⁷⁷ İsrâ, 17/50.

⁷⁸ İsrâ, 17/51.

Soru cevap yönteminden farklı özellikler içeren bu ayetler tartışma kapsamında değerlendirilmiştir. Soru cevap yönteminde gelişi-güzel soru sormak söz konusu değildir. İyi düşünülerek, eğitici ve öğretici niteliği olan sorular sormak esas olmalıdır.⁷⁹ “Biz kemik olduğumuzda mı?” sorusu inkâr içindir. Yani maksat soru sorup bilgi almak ve öğrenmek değil, söylenileni inkâr etmektir. “Biz yeniden bir yaratılışla diriltilecek miyiz?” ifadesinde soru edatının tekrarlanması inkârı pekiştirmek içindir. Daha sonra da inkârın ne kadar güçlü olduğunu ifade etmek üzere pekiştirici edatlardan olan “inne” ile “lam” harfi getirilmiştir.⁸⁰ Bu nedenle bahsi geçen ayetlerde muhataplarının Hz. Peygamber’e sormuş olduğu soruları, öğrenme amaçlı ve karşılıklı bir soru cevap olarak değil bir tartışma olarak değerlendirmektediriz.

Tartışma yöntemini destekler nitelikte olan başka bir örnekte ise, Hz. İbrahim ve Nemrut arasında geçtiği ifade edilen diyalogu⁸¹ bizzat Rab olan Allah “hâcce” kelimesi ile ifade etmiştir. “Hâcce” kelimesi sözlükte yönelmek, gitmek anlamına gelirken diğer bir anlamı da birisini delillerle yenmek olarak ifade edilir. Mufâale babından olup ayette geçen “hâcce” ise “birisini ileri sürülen delillerle yenmek” anlamına gelmektedir.⁸² Bu ayette geçen ifadeler, Hz. İbrahim tarafından Nemrut’un batıl iddia ve şüpheleri üzerine yapılan bir tartışmayı bize göstermektedir. Hz. İbrahim, deliller ile tartışarak, ayetteki ifadeyle ‘Nemrut’un şaşırıp kalmasına ve delil getiremediği için mağlup olmasına’ sebep olmuştur.

2.2. Terğîb ve Terhîb (Teşvik ve Sakındırma) Yöntemi

Sözlükte “istemek, özenmek” anlamındaki rağbet kökünden türeyen terğîb “bir kimseyi bir işi yapmaya özendirmek, teşvik etmek” demektir. “Korkmak, çekinmek, sakınmak” manasındaki ‘rehbet’ kökünden türeyen terhîb ise “bir kimseyi korkutmak, bir işi yapmaktan sakındırmak” anlamına gelir.⁸³ Genellikle, birlikte kullanılan bu iki terim Kur’an-ı Kerim’de de birlikte zikredilerek⁸⁴ ikisi arasındaki dengeye dikkat çekilmiştir. Terğîb (teşvik) ve terhîb (sakındırma) konusundaki dengeye Hz. Peygamber’in hadislerinde de sıkça rastlamak mümkündür.

“Emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker” dediğimiz “iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma” vazifesi kadın-erkek bütün Müslümanlardan gücü yetenler üzerine farz olan bir sorumluluktur.⁸⁵ İyiliği emredip kötülükten

⁷⁹ Öcal, *Metodlar*, s. 210.

⁸⁰ Zuhayli, *Tefsîru’l-Münir*, IIX, 81.

⁸¹ Bakara, 2/258.

⁸² İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, I-XV, Daru’s Sâdr, Beyrut 1990, II, s. 228.

⁸³ Mehmet Görmez, “Terğîb ve Terhîb” *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XL, 508.

⁸⁴ Enbiya, 21/90.

⁸⁵ Ali İmran 3/104; Tevbe 9/71; Hud 11/116.

sakındırmanın aslında Müslümanların sorumluluğu olduğunu⁸⁶ Hz. Peygamber de şöyle ifade eder: “Sizden her kim bir münker (kötülük) görürse bunu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmezse kalben buğz etsin ki bu, imanun en zayıf mertebesidir.”⁸⁷ Bu sorumluluk çeşitli yöntemler ile yapılabilir. Terğîb (teşvik) ve terhîb (sakındırma) yöntemi de, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmada bir yöntem olarak ele alınmaktadır. Tebliğ sürecinin ve nübüvvet görevinin başladığı ilk andan itibaren Mekke dönemine ve ilk gelen ayetlere baktığımızda, en yakınlarından⁸⁸ başlayarak inzar ve sakındırma görevi doğrultusunda hareket ettiğini görmekteyiz. Dolayısıyla tebliğ vazifesi, ilk dönemlerde uyarma, sakındırma ve korkutma biçiminde yerine getirilmiştir.⁸⁹ Terğîb (teşvik) ve terhîb (sakındırma) olarak ele aldığımız bu yöntem, İslamiyet’te “Havf ve Reça” (Korku ve Ümit) dengesi olarak ele alınmıştır. İslamiyet’in ilk yıllarında Hz. Peygamber tebliğ faaliyetlerine terhîb (sakındırma) ile başlamış olmakla beraber, terğîb (teşvik) de dikkate alınmış ve bu denge göz önünde bulundurulmuştur. “Kur’an-ı Kerim’in de farz olarak mükelleflere ve gayr-i farz olarak da alıştırlılma devresinde olanlara yaptığı hitapta korku ve sevgi, ümit ve ye’s, terğîb ve terhîb umumi bir uygulamadır. Bu uygulama modern eğitimde pekiştireç olarak adlandırılmakta, öğrenme-öğretme durumlarında ve davranışlara kalıcılık kazandırmada önemli bir işleve sahiptir.”⁹⁰ Bir başka ifade ile pozitif olanlarla negatif olanlar, olumlu pekiştireçlerle olumsuz pekiştireçler birlikte ve dengeli olarak kullanılır.

“Dine davette inzar, hem insan psikolojisi açısından korku uyandırmanın dini güdüleri harekete geçirerek onu motive etmedeki etkililiği, hem muhatapların kendilerine has duyum noksanlıkları ve hem de insanlığın o anda karşı karşıya bulunduğu aşağı seviyenin acil ve etkili bir müdahaleyi gerekli kılması açısından son derece önem arz eden bir tebliğ metodudur.”⁹¹ Bundan dolayı Kur’an, her şeyden önce insanın ruhsal sağlığı, kişilik ve benlik yapısının sağlamlığı, toplumsal ilişkileri bakımından zararlı ve kötü sonuçlar doğuran davranışların tanımını yapar. Bunların yapılması durumunda ortaya çıkacak acı verici, mutsuz kılıcı durumlardan uzak durulması için (inzar ve terhîb ile) uyarılarda bulunur, sakındırır ve korkulara seslenir. İnsan için ise iyi ve faydalı, onun olgunlaşmasına hizmet

⁸⁶ Ahmet Önkal, *Rasulullah’ın İslâm’a Davet Metodu*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2008, s. 38.

⁸⁷ Müslim, “İman”, 78.

⁸⁸ Bk. Şuarâ, 26/214.

⁸⁹ Bk. Müslim, “İman”, 348, 351, 355.

⁹⁰ İbrahim Canan, *Hz. Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2010, s. 328.

⁹¹ Turgay Gündüz, *Kur’an’da Korku Motifi, (Inzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım)*, Düşünce Kitabevi Yayınları, Bursa 2004, s. 139.

eden tutum ve davranışların geliştirilmesine yönelik teşvik edici (tebşîr ve terğîb) mesajlarla bireyin his ve duygularını aktif hale getirir. “Yani Allah, insanlara yalnızca buyurmaz; yerine göre bilgi verir, hakikati tanıtır ve insan zihnini aydınlatır; söz verir, vaadlerde bulunur, uyarır ve korkutur, müjdelere verir ve teşvik eder. Dolayısıyla kişinin vicdanına seslenerek onu motive etmeye çalışır.”⁹²

İsrâ Sûresi Mekke döneminde nazil olan sûrelerden olması yönüyle terhîb (sakındırma) yöntemi içeren ayetlerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu ayetlerle Allah, insanları Hz. Peygamber aracılığı ile inzar ederek doğru yola yönlendirmeye çalışmaktadır. İsrâ Sûresi'nde terhîb yönüyle ele alacağımız ayetlerde Hz. Peygamber muhatap alınsa da, aslında O'nun şahsında bütün insanlık için gelmiş olan önemli ikazları terhîb perspektifinde değerlendireceğiz.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

“Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.”⁹³ “Onlara (anne-babaya) karşı öf bile deme”, çünkü “öf” veya “of” sıkıntıya ve bir şeyin artık ağır geldiğini anlatmaya delalet eden bir ifade şeklidir.⁹⁴ Ayette psiko-motor bir davranışın kazandırılmasına dönük bir mesajda “senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırlarsa” sözleriyle duygusal bir boyutun yer aldığını görmekteyiz. Böylece ayette verilen mesajda çok yönlülük görülmektedir.

Ayrıca yaşlılar, öğrenme sürecinde daha uzun zamana ihtiyaç duyarlar. Genç yetişkinlere oranla dışarıdan gelen hatırlatmalara daha çok ihtiyaç duyarlar.⁹⁵ Bu hususlar düşünülürse ayette geçen “öf bile deme” ifadesi daha çok netlik kazanacaktır. Çünkü gençlerin yaşamadığı böyle bir dönemin gelişim özelliklerini anlaması zordur. Bu dönemde şahsi itibar ve saygınlık, yaşlıların en önemli ruhani ihtiyaçlarındandır.⁹⁶

⁹² Hayati Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 218-219.

⁹³ İsrâ, 17/23.

⁹⁴ Zuhayli, *Tefsîru'l-Münir*, IIX, 45.

⁹⁵ M. Akif Kılavuz, *Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi*, Arasta Yayınları, Bursa 2003, s. 148.

⁹⁶ M. Akif Kılavuz, “Yetişkinlik ve Yaşlılık Döneminde Eğitim ve Din Eğitiminin Önemi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2002/2), s. 71.

وَأَتِذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا

“Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma.”⁹⁷ Bu ayet, önceki ayetlerle de bağlantılı olarak akrabaya iyilikte bulunmayı emretmekte, ihtiyacı olana hakkını vermek ve saçıp-savurmama konusunda ikazda bulunmakta ve verilmek istenen mesajı bir bütün halinde arz ederek Müslümanları sakındırmaktadır.

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعَدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا

“Elini boynuna asıp bağlama (cimri olma), hem de onu büsbütün açıp saçma (israf etme); aksi halde kınanmış olursun ve eli boş açıkta kalırsın.”⁹⁸ Devamında ise bunun tam zıddı bir tutum olan israf konusunda “terhîb” (sakındırma) kullanılmış ve tamamen savurgan olunmaması ikazında bulunulmuştur. Cimrilik etmeden, fakat israfa da girmeden orta yol üzere yaşamaya dikkat çekilmiştir. Orta yolun dışındaki aşırılıklar ile her türlü ifrat ve tefrit ise yasaklanmıştır. Ayette geçen savurganlık kavramının iyi anlaşılması eğitsel açıdan verilmek istenen mesajın da daha iyi anlaşılmasını sağlar. Bu bağlamda savurganlık, İmam Şafii’nin dediği gibi malı hakkı olmayan yerde harcamaktır. Yani “hayır işlerinde israf olmaz, israfta da hayır yoktur” düsturu bu işin ölçütüdür.

وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْءًا كَبِيرًا

“Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır”⁹⁹ ayetiyle insan, var olan çirkin, insana yakışmayan bir davranışın gerekçesi ve endişe kaynağı konusunda bilgilendirilmekte ve bu davranışın terk edilmesi yönünde bilişsel ve duyuşsal bir muhteva ile uyarılmaktadır. Ayette kız çocuk sahibi olmanın utanç olarak görülmesinden dolayı ve çocukların bir cahiliye âdeti olarak yoksulluk endişesi ile öldürülmesi yasaklanmaktadır. Ayette görülen terhîb, önceki ayetlerdeki terhîb yaklaşımını destekleyici bir özellik taşımaktadır. Böylece, cimrilik ve israftan kaçınılması istenmekte, ardından da bu ayette rızıkın Allah’ın elinde olduğu hatırlatılarak insanlar ikaz edilmektedir.

Tanımlayıcı, tasvir edici bir üslupla, hem bilişsel, hem de duyuşsal davranış kazandırmaya dönük bir sakındırma yöntemini 32. ayette de görmekteyiz:

⁹⁷ İsrâ, 17/26.

⁹⁸ İsrâ, 17/29.

⁹⁹ İsrâ, 17/31.

وَلَا تَقْرُبُوا الزَّانِيَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا

“Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.”¹⁰⁰ Sakınılması istenen fiilden sonra, yasaklanan davranışın tanımı ve tasviri yapılmaktadır. Yasaklanan veya yapılması istenen davranışların tanımlanması ve bu yönde açıklayıcı tasvirlerle yer verilmesi, kurallara muhatap olanları ikna etmede daha etkili bir yoldur. Bu, eğitim ve öğretimin psiko-motor boyutu açısından, yani bilginin eyleme dönüşmesi açısından önemlidir. Bilişsel düzeyde ikna edici bir bilgilendirmeye dayanan eğitim-öğretim süreci, psiko-motor boyutta daha kalıcı bir tutum ve davranış haline dönüşür. Ayrıca ayette “zina yapmayın” demek yerine daha etkili ve çarpıcı bir ifade şekli olan “zinaya yaklaşmayın” ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir.¹⁰¹

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قَتَلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ

إِنَّهُ كَانَ مَنصُورًا

“Haklı bir sebep olmadıkça, Allah’ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kıyas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir”¹⁰² ayeti, yine menetme ve sakındırmanın ilgili davranış konusunda bilgilendirmeyi de beraberinde bulundurduğunu göstermektedir. Bu ayetin bir önceki zinadan bahseden ayetten hemen sonra gelmesi ayetler arası ilişki ve bütünlük ilkesi açısından ilgi çekicidir. Kur’an-ı Kerim’de: “Onlar ki Allah ile beraber başka bir ilaha yalvarmazlar, hak bir sebep olmadıkça Allah’ın haram kıldığı canı öldürmezler ve zina etmezler”¹⁰³ şeklinde ifade edilerek, haksız yere adam öldürme ve zina birlikte anılmakta ve Allah’ın birliğinden sonra zikredilmektedir. Bu durum, yasaklamaya konu olan iki fiilin eşdeğerde kötülükler olduğunu gösterir.¹⁰⁴ Ayette geçen “Haklı

¹⁰⁰ İsrâ, 17/32.

¹⁰¹ “Zinaya yaklaşmayın” sözü insanı zinadan ve zinaya götürücü her davranıştan dahi sakındırmaktadır. Bu ayete dayalı olarak zina fiilinin sınırları ve bu konudaki fıkhi değerlendirmeler konusunda bk. Taberi, *Taberi Tefsiri* (çev. Mehmet Keskin), I-VI, Ümit Yayıncılık, İstanbul 1995, III, s. 1209.

¹⁰² İsrâ, 17/33.

¹⁰³ Furkan, 25/68.

¹⁰⁴ Zina insanın var olmaması sonucunu verir. İnsan neslinin azalmasına sebep olur. Öldürmek ise insan varlığını yıkar ve insanlığı yok etmeye kadar götürdüğünden haramdır. İnsan kendisinin maliki değildir, aksine insan yaratıcısının mülküdür. Toplum ve devletin servetidir. Bu bakımdan İslam’da intihar da haram kılınmıştır. Bu ayetlerin ve geçen kavramların fıkhi yorum ve değerlendirmeleri için bk. Zuhayli, *Tefsîru’l-Münir*, IIX, 62.

bir sebep olmadıkça” ifadesinin fıkhi izah ve yorumlarını¹⁰⁵ ilgili bilim dalına bırakarak şunu belirtmeliyiz: Yasaklanan bir davranış tanımlanmalı ve sınırları belirlenmelidir. Bu, uygulayıcılar için belirsizliğin ortadan kalkması anlamına gelir ve kuralların açık seçik ve net bir durum almasını, meşruiyetle gayr-ı meşruluğun birbirinden ayrılmasını sağlar. Ayrıca ayette, bir fiilin meşru ölçüler içerisinde ve açıklanan haklı sebepler dışında kalanların ayırımı yapılarak, sadece yasaklayıcı bir üslupla değil, aynı zamanda bilgilendirici bir yaklaşımla mü'minler uyarılmakta ve sakındırılmaktadır.

وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا

“Rüştüne erişinceye kadar, yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın, verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur.”¹⁰⁶ Ayette geçen ifadeler sadece birer ahlaki tavsiye değildir. Yetişkin hale gelinceye kadar yetimin malını haksız yere kullanmama, olumsuzluklardan koruma ve verilen sözlerin yerine getirilmesi gerektiği ifade edilip insanlar görünüşte istendik bir davranışa teşvik edilirken, aynı zamanda sorumluluğun hatırlatılmasıyla, dolaylı olarak olumsuz bir davranıştan (yetimin malını haksız yere yemekten) sakındırılmaya çalışılmıştır.

İstendik bir davranışın tanımlandığı ve bu davranışa teşvik edici tasvirlerin yer aldığı bir başka ayet,

وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

“Ölçtüğünüzde ölçmeyi tam yapın, doğru terazi ile tartın. Bu daha hayırlı, sonuç bakımından daha güzeldir”¹⁰⁷ ayetidir. Bu ayette geçen emre muhatap olan, duygusal tasvirlerle teşvik edilen ve dolaylı olarak tartıda hile yapmaktan sakındırılmak istenen sadece bireyler değildir.¹⁰⁸ Toplumsal norm ve ilkeler açısından önemli gördüğümüz bu ayeti toplumsal bir ahlak ilkesi olarak da değerlendirebiliriz. Ayetin fıkıh alanı ile ilgili boyutundan ziyade eğitim açısından terğib ve dolaylı terhib boyutunu da ele almak gerekmektedir. Çünkü bu ayet toplum eğitimi ve ahlaki açısından önemli ikazlar içermektedir.

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا

¹⁰⁵ Bu konuda bk. Ebussuud Efendi, *Ebussuud Tefsiri* (çev. Ali Akın), I-XII, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006, VIII, 3615.

¹⁰⁶ İsrâ, 17/34.

¹⁰⁷ İsrâ, 17/35.

¹⁰⁸ Mevdudi, Ebu'l A'la, *Tefhimu'l-Kur'an* (ed. Ali Bulaç), I-VII, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, III, 109.

“Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur”¹⁰⁹ ayetinde ise, istenmeyen bir davranış tanımı ve bundan uzak kalmayı sağlamayı amaçlayan dolaylı bir terhîb söz konusudur. Bu ayette geçen “*Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme*” ifadesi, bir konu veya obje hakkında bilgi sahibi olmanın önemini ve bilginin değerini göstermektedir. Bilgiye dayanmadan, bilgi sahibi olmadan, zanna dayanarak bir yargıya varmak, bir şey hakkında konuşmak yanıltıcı olabilir. Ayrıca insan, zanna dayanan olumsuz kanaatler konusunda uyarılmış¹¹⁰ ve bu davranışlar istenmeyen olarak ifade edilmiştir.¹¹¹ Elde edilen bilgilerin teyid edilmesi, doğrulanması ve bu yöndeki imkânların kullanılması gereği belirtilmiştir. Çünkü bir davranıştan menederken, o konuda bilgilendirici bir rehberliğe yer verilmesi, Kur’an’ın eğitici üslup ve yaklaşımının dikkat çekici bir özelliğidir.

وَلَا تَمْسِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin”¹¹² ayeti de, istenmeyen ve hoş görülme bir davranışı tanımlarken aynı zamanda bu menedilen davranıştaki nâhoş niteliği ilginç bir tasvirle duygusal boyuta taşımıştır. Ayette insanlar kibir konusunda ikaz edilirken, bu davranışın nitelikleri ve bireyin tavrındaki yansımalarının tasviri, dikkat çekici bir yöntemle ifade edilmektedir. Böylece Kur’an, anlatımı en etkili bir formda sunmakta ve aynı zamanda yöntemlerin kompleksliğini de ortaya koymaktadır. Bu, menettiği ve yasakladığı davranışı tasviri bir anlatımla canlandırmadır. Menedilen bir davranıştan muhatabın kaçınmasını sağlayacak etkili bir uyarıyı da içeren çok yönlü bir anlatımdır. Muhatapta hem bilişsel, hem duyuşsal ve hem de davranışsal boyutta uyarılmayı ve etkin bir şekilde irkilmeyi sağlayan anlatım yöntemidir.

İsrâ Sûresi 38. ayete kadar zikredilen davranışların olumsuz olanlarının, Allah’ın hoşuna gitmeyen, sevimsiz davranışlar olduğu belirtilmektedir.¹¹³ Bir davranışın Allah için sevimsiz veya hoş olmayan şeklinde nitelendirilmesi, o davranış hakkında bir sakındırma ve olumsuz pekiştireç değeri taşır ve duyuşsal alan yoluyla psiko-motor davranış hedefine ulaşma sürecini ifade eder.¹¹⁴

¹⁰⁹ İsrâ, 17/36.

¹¹⁰ Bk. Hucurât, 49/12.

¹¹¹ Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, s. 600.

¹¹² İsrâ, 17/37.

¹¹³ Bk. İsrâ, 17/38.

¹¹⁴ Ayrıca bu konuda bk. Mustafa Karagöz, “Kur’an’ı Anlama ve Tercümede Yöntem Sorunu, (İsrâ Sûresi 38. Ayet Örneği)”, *Bilimname*, XVII, (2009/2), s. 51–63.

Yüce Allah, terğîb ve terhîb yöntemiyle sorumlulukları anlatmaya başlarken şirkten menetmekle başlamıştır. Yine sorumlulukların anlatımına şirkten bahsederek son vermiştir. Çünkü şirkten uzak kalıp Allah'ı birlemek, her hikmetin esası ve başı olduğu gibi¹¹⁵ aynı zamanda bütün davranış alanlarının temelini oluşturur. Çünkü şirk kavramı bilişsel alanda (zihinde) başlar ve zihinsel alanda yer alan bilgiler duyuşsal ve devinimsel (psikomotor) alan davranışlarının temelini oluşturur. Dolayısıyla zihinsel bir doyuma ve dönüşüme ulaşmayan bir bireyin, bilgilerin gerektirdiği duygu ve davranışlara sahip olması ve bunda süreklilik kazanması beklenemez. Özellikle son kısımdaki ayetler, insan bilgisinin, duyuların sorumluluk imkânları içinde sınırlı olduğunu, bunun için insanın bu sınırlı duyulara güvenip de kibirlenmemesi ve bilemeyeceğini bilmeye, yapamayacağını yapmaya uğraşarak emeğini boşuna harcamaması gerektiğini belirtmektedir. Bunu anlayıp öğrenmenin de bir "hikmet" (derin felsefi bir görüş) olduğu belirtilmektedir.¹¹⁶

2.3. Soru-Cevap Yöntemi

Bilgiyi vermek için anlatım yöntemine göre daha yavaş bir yöntem¹¹⁷ olmakla beraber soru-cevap, eğitim tarihi boyunca en çok kullanılan öğretim yöntemlerinden biridir. Soru-cevap, muhakeme, düşünme ve araştırmaya sevk eden bir yöntemdir. Bu yöntemin esası, bir bakıma öğrenciyle konuşmak ve fikir alışverişinde bulunmaktır.¹¹⁸ "Soru-cevap yöntemi, muhataba yöneltilen uygun sorularla fikirleri ve bilgileri meydana çıkarmak, asıl gerçekleri muhatabın kendisine buldurmak ya da hatırlatmaktır."¹¹⁹

Soru-cevap, İslam âleminde de başlangıçtan beri kullanılagelen bir yöntemdir. Kur'an-ı Kerim de bilinmeyen veya şüpheye düşülen bir konuda kişiyi soru sorması için teşvik eder,¹²⁰ sorularla öğrenmek ve öğretmek yolunu gösterir.¹²¹ "İnsan fitratında sorarak öğrenme özelliği vardır. Hem kendine hem de başkalarına sorar, soruşturur, araştırır, sora sora yetişir ve yetiştirir."¹²² Hz. Âdem'in yaratılışı esnasında da meleklerin sorularını

¹¹⁵ Taberî, *Taberî Tefsiri*, III, s. 1212.

¹¹⁶ Ayasbeyoğlu, *İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili*, s. 82.

¹¹⁷ Küçükahmet, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, s. 75.

¹¹⁸ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci olarak Hz. Muhammed (Sav)*, Esra Yayınları, Konya 1995, s. 145.

¹¹⁹ Osman Pazarlı, *Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metodlar*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1967, s. 32.

¹²⁰ Yûnus, 10/94; Nahl, 16/43.

¹²¹ Enbiya, 21/7.

¹²² Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s. 37.

görüyoruz. Merak ve şaşkınlığa dayalı bir soru şekli olarak değerlendirilebileceğimiz bu soru-cevap çeşidinde melekler Allah'ın emirlerine mutlak itaat ettikleri halde, Allah, "Ben, yeryüzünde bir halife kılacağım"¹²³ buyurduğu zaman, melekler: "(Senin varlıkları yaratmaktan maksadın, onların seni tanıyıp, sana ibadet etmeleridir.) Biz, bu ibadeti tesbih, hamd ve takdis gibi bütün çeşitleriyle yerine getiriyoruz. Böyleyken, yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek birini mi var edeceksin?"¹²⁴ diye sormaktan kendilerini alamamışlardır. Allah da, onların bu merak ve şaşkınlığını konuya açıklık getirerek, yaratma amacını ve hikmetlerini açıklayarak gidermiş ve melekleri Hz. Âdem örneğiyle bilgi sahibi kılmıştır.

İslam, bilgiyi soru sorma yolu ile zihne verir. Soru, zihni uyarmak için sorulur. Denilebilir ki; "soru sorarak eğitmek ilk metoddur"¹²⁵ ve faydaları çoktur.¹²⁶ Bu çıkarım için de Kur'an-ı Kerim'deki şu ayet örnek verilebilir: "Hani Rabbin Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk ki Rabbimizsin" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü biz bundan habersizdik dememeniz içindir."¹²⁷

Hız. Âdem'in yaratılmasından sonra da İblis, Âdem'e secde emrine karşılık, kibirini soru ifadeleriyle ortaya koymuş ve şöyle demiştir:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ أَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتُ طِينًا

"Hiç ben, çamur halinde yarattığın kimse için saygı ile eğilir miyim?" demişti.¹²⁸

قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَأَخْتَنَّكَ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا

Yine demişti ki: "Benden üstün tuttuğun kişi bu mu, söyler misin? Andolsun eğer beni kıyamete kadar ertelersen, onun soyunu, pek azı hariç, (azdırarak) kontrolüm altına alacağım."¹²⁹

İblis'in bu kibir dolu soru ifadelerine karşılık, Allah, şöyle dedi:

قَالَ أَذْهَبَ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاءُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا

"Çekil, git." Onlardan kim sana uyarsa, kuşkusuz cehennem tam bir karşılık olarak hepinizin cezası olacaktır."¹³⁰

¹²³ Bakara, 2/30.

¹²⁴ Bakara, 2/30.

¹²⁵ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1980, s. 218.

¹²⁶ Detaylı bilgi için bk. Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s. 37.

¹²⁷ Araf, 7/172.

¹²⁸ İsrâ, 17/61.

¹²⁹ İsrâ, 17/62.

Sûrede geçen ve soru-cevap içeren bir diğer ayet ise şöyledir:

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا

“Kendilerine hidâyet rehberi geldiği zaman insanları iman etmekten alıkoyan şey, ancak şöyle demeleri olmuştur: “Allah bir insanı mı peygamber gönderdi?”¹³¹

قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يُمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا

Şunu söyle: “Eğer yeryüzünde yerleşmiş, gezip dolaşanlar melekler olsaydı, elbette onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik.”¹³²

Bu ayetlerde, bir diyalog ve bu diyalog sırasındaki karşılıklı sorular ve sorulara verilen cevaplarla bir bilgilendirme süreci görülmektedir. Bu süreç, duyguların, düşüncelerin dile getirildiği, niyetlerin ifade edildiği, bir bilinmezliğin aydınlığa kavuşturulduğu, bilgisizliğin giderildiği bir süreçtir. Diyalog ve sorular, tarafların birbirini tanumasını sağlayan bir işlev görmektedir.

Kur’an-ı Kerim, insan aklının alamayacağı konularda sorulan sorulara cevap vermez. İnsan, öğrenmesinde fayda olan, öğrenebileceği ve akli yetileriyle üstesinden gelebileceği şeyleri sormalıdır. Bu konuda İsrâ Sûresi’nde şöyle denilmektedir:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

“Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.”¹³³ Hz. Peygamber’e bu ayette geçen ifade tarzı doğrultusunda on üç farklı soru sorulmuş ve bu sorular Kur’an-ı Kerim’de farklı sûrelerde ifade edilmiştir.¹³⁴

Hz. Peygamber de dinleyenlerin dikkatlerini toparlamak ve cevabın daha iyi anlaşılıp zihinlerde yer etmesi için bu yöntemi uygulamıştır.¹³⁵ Bu yöntemi destekler nitelikte olan bir hadiste “Ebu Hureyre’den rivayetle Hz. Peygamber: “Müslüman’ın kim olduğunu biliyor musunuz?” diye sordu. Ashab: Allah ve Rasulü daha iyi bilir dediler. Hz. Peygamber: “Müslüman diğer Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.” buyurdular. Ardından “Mü’min’in kim olduğunu biliyor musunuz?” diye

¹³⁰ İsrâ, 17/63.

¹³¹ İsrâ, 17/94.

¹³² İsrâ, 17/95.

¹³³ İsrâ, 17/85.

¹³⁴ Bk. Kadir Canatan, *Kur’an’da Hz. Peygambere Sorulan 13 Soru*, Beyan Yayınları, İstanbul 2005.

¹³⁵ Abdulfettah Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları* (çev. Enbiya Yıldırım), Umran Yayınları, İstanbul 1998, s. 100.

sordu. Ashab: Allah ve Rasulü daha iyi bilir dediler. Hz. Peygamber: "Mü'minlerin canları ve malları hususunda kendisinden emin olduğu kimsedir." şeklinde ifade edilmektedir.

2.4. Temsili Anlatım Yöntemi

Temsilin kelime anlamı, bir şeyin benzerini sunmak ya da tasvirini yapmaktır. Temsil, bir olgu ya da olayı, benzer başka olaylar veya nesnelere aracılığıyla açıklama ve anlaşılır hale getirme çabasıdır. Diğer taraftan fikirlerin, kavramların, anlaşılması güç durum ve olayların misallerle, benzer olay ve olgularla anlatılmasına ve açıklanmasına 'temsili anlatım yöntemi' denir.¹³⁶

Temsili anlatım, insanın birden çok duyu organına hitap etme ve etkileme amacını güder. Özellikle soyut kavramların öğretilmesi ve zihinde yer edebilmesi, ancak verilmek istenen mesajın karşı tarafın zihin dünyasında yer edecek formlara dönüşmesi ile sağlanır. Verilmek istenen mesajın daha iyi anlaşılması, ifadeye güç ve cazibe kazandırması amacını güden kıssalar, kıyaslar, tasvirler ve benzetmeler, Kur'an'da oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Peygamberlerin ve geçmiş kavimlerinin yaşantılarından sahneler içeren kıssalar,¹³⁷ kıyamet sahneleri,¹³⁸ cennette va'dedilen nimetlerin ve olumlu sahneler¹³⁹ ile cehennemde karşılaşılabilecek olan olumsuz sahnelerin¹⁴⁰ tasvirleri, cennetlik ve cehennemlik olan insanların özellikleri için yapılan benzetmeler¹⁴¹ Kur'an'ın uyarıcı mesajlarının ve sunduğu bilgilerin bilişsel açıdan daha iyi kavranmasında önemli rol almaktadır. Dolayısıyla Kur'an yöntemlerinin kompleks, iç içe girmiş ve insanı bütün yönleriyle kuşatan bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir.¹⁴²

¹³⁶ Özbeke, *Bir Eğitimiçi olarak Hz. Muhammed (Sav)*, s. 161; Şaban Karaköse, (Ed.) *Etkili Din Öğretimi*, TİDEF Yayınları, İstanbul 2009, s. 211.

¹³⁷ Detaylı bilgi için bk. Hud Sûresinde geçen Nuh Peygamber kıssası için 11/25-48; Hud Peygamber kıssası için 49-60; Salih Peygamber kıssası için 61-68; İbrahim Peygamber kıssası için 69-76; Lut Peygamberin kıssası için 77-83; Şuayb Peygamber kıssası için 84-94; Musa Peygamber için 96-99; ayrıca bk. Enbiya, 21/48-92; Yusuf, 12/1-111.

¹³⁸ Bk. Seyyid Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri* (çev. Süleyman Ateş), Hilal Yayınları, Ankara.

¹³⁹ Bakara, 2/25; Yûnus, 10/9; Meryem, 19/61-63; Hâcc, 22/23; Fâtır, 35/33; Yâsin, 36/55-58; Sâffât 37/41-50; Zuhuruf, 43/70-73.

¹⁴⁰ İbrahim, 14/16-17; Kehf, 18/29; Mü'min, 40/49-50; Mülk, 67/6; Müddessir, 74/43-47; Zümer, 39/71; Duhân, 44/47-50.

¹⁴¹ Cennetlik olanların özellikleri için bk. Mü'minun, 23/1-11; Cehennemlik olanların özellikleri için bk. Bakara, 2/126; Fâtır, 35/36.

¹⁴² Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, s. 177.

Kur'an zihni eğitirken zaman zaman bir takım benzetmelere yer verir. Önemli meselelerde bazen gözlem, bazen deney, bazen de benzetmeye başvurur. Temsîlî anlatım yöntemiyle ele aldığımız bu benzetmeler, hayal ile bilgi arasında köprü vazifesi görür. Allah, Kur'an'da benzetmelerle, hayal âlemindeki sıkışmalarla bilgi âlemindeki boş alana köprü kurar.¹⁴³

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا

"Yemin olsun ki biz bu Kur'an'da insanlar için çeşitli misaller vermişizdir. Yine de insanların çoğu inkârlarında ısrar ederler"¹⁴⁴ ifadesi Kur'an'ın bu yöntemi kullandığını göstermektedir. Bu ayet, aynı zamanda eğitimcilere şu ilkeyi de göstermektedir; "öğretenin öğretim şeklinden çok, öğrenenin anlayış biçimi, mayası etkili olmaktadır. Her verilen şeyin kabul edilecek, anlaşılacak diye bir garantisi yoktur."¹⁴⁵

Ayetin devamında ise inkârlarında ısrar edenler isteklerini, tasvir ve temsillerle şöyle dile getirmektedirler:

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَنْفُجِرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا

أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلالَهَا تَفْجِيرًا

أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتُمْ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِيَنَا بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا

أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِزَعْوِكَ حَتَّى تُنزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ قُلْ

سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا

"Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça, yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça; yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe; yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe; yahut altından bir evin olmadıkça; ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmediğin göğe çıktığına da inanacak değiliz."¹⁴⁶

Tasvir ve teşbih, eğitim açısından da kapalı manaları açmada ve üstü örtülü incelikleri ortaya çıkarmada çok önemli kabul edilmiştir.¹⁴⁷ Hz. Peygamber, çoğu zaman anlatmak istediği meselelerin anlaşılması için insanların gözleriyle gördükleri, dilleriyle tattıkları, hissettikleri ve elleriyle tuttukları şeylerden misal verirdi. Benzetmede bulunma eğitim açısından da

¹⁴³ Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, s. 201.

¹⁴⁴ İsrâ, 17/89.

¹⁴⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, XI, 381.

¹⁴⁶ İsrâ, 17/90-93.

¹⁴⁷ Gudde, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, s. 118.

kapalı manaları açmada ve üstü örtülü incelikleri ortaya çıkarmada çok önemli kabul edilmiştir.¹⁴⁸ Hz. Peygamber'in bu tür benzetmelerine güzel bir örnek olarak da dört benzetmenin birden geçtiği aşağıdaki hadisi gösterebiliriz:

- Kur'an okuyan mü'min portakal gibidir: Kokusu hoş, tadı güzeldir.
- Kur'an okumayan mü'min hurma gibidir: Kokusu yoktur, tadı ise güzeldir.
- Kur'an okuyan münâfık fesleğen gibidir: Kokusu hoş fakat tadı acıdır.
- Kur'an okumayan münâfık Ebû Cehil karpuzu gibidir: Kokusu yoktur ve tadı da acıdır.¹⁴⁹

2.5. Mükâfât (Ödül) ve Ceza

Mükâfât kavramı Arapça bir kelime olup sözlükte "ödül, karşılık ve hediye" anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁰ "Eğitim açısından ise mükâfât, istenilen davranışları yaptırmak için uygulanan özendiriciler ve istenilen davranışların yerleşmesini sağlayan pekiştiricilerdir."¹⁵¹ "Mükâfât aynı zamanda bir teşvik unsurudur."¹⁵²

"Ceza kavramı ise, sözlükte isim olarak "bir şeyin bedeli ve karşılığı", masdar olarak da "iyi veya kötü olan bir fiil ve davranışın tam ve yeterli karşılığını vermek" anlamına gelir." Dinî literatürde ceza kavramının biri genel, diğeri özel olmak üzere başlıca iki manada kullanıldığı görülür. Sözlük anlamıyla da bağlantılı olarak genel anlamda ceza, dünyevî veya uhrevî mahiyette özendirici veya caydırıcı yaptırımdan ibarettir. Özel anlamda ise, dünyada hukuk düzeni tarafından suçluya uygulanacak maddî ve manevî yaptırımı ifade eder.¹⁵³ "Eğitim açısından ise ceza kavramı, istenmeyen davranıştan alıkoymak için uygulanan önleyiciler, istenilmeyen davranışın yinelenmemesi için konulan yasaklayıcılardır."¹⁵⁴ Ceza, eğitimde *olumsuz pekiştiric* olarak da adlandırılır. Bu nedenle ceza kelimesi suçu veya suçlamayı çağrıştırdığından eğitimde bunun yerine olumlu pekiştiriciliği öne çıkarmak için "müeyyide" sözcüğü de kullanılabilir.

"Kur'an'da "mükâfât", "güzel karşılık" anlamlarına gelen "ceza" ve "ecr" kelimelerinin yüz altmış ayette yer aldığı görülmektedir. Bu ayetler tahlil

¹⁴⁸ Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, s. 118.

¹⁴⁹ Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'an", 17; "Tevhîd", 36.

¹⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, I, 139.

¹⁵¹ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s. 219.

¹⁵² Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları (İFAV), İstanbul 1998, s. 65.

¹⁵³ Adil Bebek, "Ceza", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 469.

¹⁵⁴ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s. 219.

edildiğinde en güzel karşılık ile mükâfatlandırılacak insanların¹⁵⁵ bir takım özelliklere sahip oldukları göze çarpmaktadır.”¹⁵⁶

Kur’an’da “ceza veya cezalandırmak” anlamına gelen “ceza”, “helak”, “azab” ve “ikab” kelimeleri ile “ceza” kelimesinden türeyip “ceza” anlamı taşıyan kelimeler toplam yetmiş iki ayette geçmektedir. “Burada yeri gelmişken bir noktayı belirtmekte fayda vardır. Cezanın Kur’an’da yetmiş iki ayette yer almasına karşılık, mükâfatın yüz altmış ayette geçtiği hatırlanacak olursa, Kur’an-ı Kerim’in cezalandırmaktan ziyade mükâfatlandırmayı amaçlayan bir mesaja sahip olduğu söylenebilir.”¹⁵⁷ Bu mükâfatlandırmaları, Allah’ın doksan dokuz ismi olarak saydığımız Esmâ-i Hüsnâ’daki rahmet isimlerinin celâli isimlerine oranla oldukça fazla yer alması ile de görmek mümkündür. Öbür taraftan Kur’an-ı Kerim’in havf-reca (koru-ümit) dengesini gözettiği de belirtilmesi gereken bir husustur.

İsrâ Sûresi’nde yer alan ve bu yöntem başlığı altında toplayabileceğimiz ayetler şöyledir:

-“Şüphesiz ki bu Kur'an, insanları en doğru ve en sağlam yola iletir ve salih amel işleyen müminlere büyük bir ecir olduğunu müjdelir.”¹⁵⁸

- “Ahirete inanmayanlara da can yakıcı bir azab hazırlamışızdır.”¹⁵⁹

- “Biz bir ülkeyi yok etmek istediğimiz zaman, şımarık varlıklarına emrederiz, onlar itaat etmeyip orada kötülük işlerler. Böylece, o ülke helak olmaya müstahak olur, biz de onu yerle bir ederiz.”¹⁶⁰

- “Hem Nuh'tan sonra nice nesilleri helak ettik. Kullarının günahlarını bilmek ve görmekte Rabbin yeter.”¹⁶¹

- “Her kim peşin isterse, dünyada ona, istediğimiz kimseye, dilediğimiz kadarını peşin veririz. Sonra ona cehennemi hazırlarız; kınanmış ve (rahmetimizden) kovulmuş olarak oraya girer.”¹⁶²

- “Kim de ahireti isterse ve mümin olarak kendine yaraşır bir çaba ile onun için çalışırsa, öylelerinin çalışmalarının karşılığı verilir.”¹⁶³

¹⁵⁵ Bk. Takva sahipleri için Nahl, 16/31; Sabredenler için İnsan, 76/12; Muhsinler için Mürselat, 77/43-44; Şükredenler için Kamer, 54/35; İman edip Salih ameller işleyenler için Rum, 30/45.

¹⁵⁶ Ay, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, s. 253.

¹⁵⁷ Ay, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, s. 254.

¹⁵⁸ İsrâ, 17/9.

¹⁵⁹ İsrâ, 17/10.

¹⁶⁰ İsrâ, 17/16.

¹⁶¹ İsrâ, 17/17.

¹⁶² İsrâ, 17/18.

¹⁶³ İsrâ, 17/19.

- "Allah kime hidayet verirse, o doğru yoldadır. Kimi de hidayetten uzak tutarsa, artık bunlar için Allah'tan başka hiçbir yardımcı bulamazsın. Ve biz, o kâfirleri kıyamet günü kör, dilsiz ve sağır oldukları halde, yüzleri üstü sürünerek haşredeceğiz. Varacakları yer cehennemdir; ateşi dindikçe onun ateşini artırırız.¹⁶⁴ Ve devamında ise: "Bu, onların cezasıdır"¹⁶⁵ denilerek izaha kavuşur.

Burada vermiş olduğumuz ayetlerde "ecir, azab, helak" kavramlarının öne çıktığını görmekteyiz. Ayetleri incelediğimizde genellikle Allah, cezadan önce bilgilendirme ve daha önce benzeri yapılan davranışların sonuçlarını da belirterek sakındırma yollarını kullanmış, daha sonra ceza verme (helak), azab olayı gerçekleşmiştir. Burada şunu da belirtmek gerekir: Ceza aynı zamanda bir sakındırma, mükâfat da bir teşvik unsurudur. Bu sebeple, mükâfat ve ceza, terğîb (teşvik) ve terhîb (sakındırma) yöntemi ile iç içedir.

Mükâfat da ceza gibi doğrudan doğruya irade üzerinde etkili olan bir unsurdur. Mükâfat, bir görevi yaptırma amaç değil, yapılan iyi bir işin, iyi bir davranışın hoş bir karşılığı olmalıdır.¹⁶⁶ Bir rahmet peygamberi olduğu ifade edilen¹⁶⁷ Hz. Peygamber de uygulamış olduğu eğitimde cezacı bir tutum izlememiş, insan psikolojisine uygun ve insana olumlu açılardan yaklaşan bir takım prensipler takip etmiştir.¹⁶⁸ Bunlar muhatabı tanıma, derece derece ve yumuşaklıkla eğitme, hatayı yüze vurmama gibi genel prensiplerdir.¹⁶⁹

2.6. Kıssa Yöntemi

İsrâ Sûre'sinde yer alan eğitim yöntemlerinden birisi kıssa ile eğitim yöntemidir. Kıssa, olayları adım adım izleyerek noktası noktasına bildirmek anlamını ifade eden 'kassa' fiilinden gelmekte olup, geçmişte gerçekleşen olayları anlatma anlamında kullanılmaktadır.¹⁷⁰ Kur'an-ı Kerim'de kıssalarda adı geçen bazı peygamberlerin mücadelesi çeşitli yerlerde, olayların farklı bir yönüyle tekrar edilmektedir. İsrâ Sûre'sinde yer alan Hz. Musa ve İsrailoğulları ile ilgili ayetlerin benzerini, Kur'an'da farklı yerlerde görmek mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'in kullandığı eğitim yöntemlerinden birisi olan kıssa ile eğitim yöntemi, hacim itibarıyla Kur'an'da oldukça geniş yer almaktadır.

¹⁶⁴ İsrâ, 17/97.

¹⁶⁵ İsrâ, 17/98.

¹⁶⁶ H. Fikret Kanad, *Kısaltılmış Pedagoji*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 86.

¹⁶⁷ Bk. İsrâ, 17/95; Enbiya, 21/107.

¹⁶⁸ Bk. Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, s. 320-348.

¹⁶⁹ Mehmet Emin Ay, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1993, s. 42.

¹⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, VII, 73-74.

Geçmiş zamanda yaşayan toplulukların akıbetleri ve peygamberlerin toplumlarıyla yaşadıkları tevhid mücadelesi gibi olaylar, Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde anlatıldığı gibi,¹⁷¹ inceleme konumuz olan bu sûrede de yer almaktadır. Genel olarak Kur'an'da zikri geçen kıssaları başlıca üç gruba ayırabiliriz. Bunlardan ilki tarihî kıssalardır. Kur'an-ı Kerim'deki peygamberlerin hayatları ve onların kavimleriyle yaşadıkları mücadeleler bu gruba girer. Diğeri vâki'î kıssalardır ki, beşerî bir durum için örnek arz eden kıssalardır. Diğeri ise temsili kıssalardır. Yani bizatihî gerçeği temsil etmeyen kıssalardır.¹⁷²

Kıssaların hem açıklayıcı ve akıcı olması, hem de kişi ismi, yer, zaman gibi detaylara boğmadan olayın ana düşüncesini vermesi, verilmek istenen mesajın insan zihninde daha kalıcı olmasını ve amacından uzaklaşmamasını sağlamaktadır.

Kıssalar sadece birer hikâye olarak görülmemelidir. Çünkü Kur'an kıssaları, yaşanmış olayları ders ve ibret alınması gereken eğitici formlar ve sahneler halinde sunar. Kur'an kıssalarının amacı, tarih bilgisi vermekten çok, olayların ibret verici sahnelerinden ders çıkarılması, düşünülmesi ve aynı hatalara düşülmemesi konusunda insanları uyarmaktır. "Kur'an kıssaları müminlerin daha önceden tecrübe etmedikleri olaylarla karşılaştıklarında nasıl davranacaklarını mesaj olarak vermektedir. Kıssalardaki temel ana fikir anlaşıldıktan sonra mümin başına gelen değişik olaylarda kıssaların yardımını kullanabilir."¹⁷³ Dolayısıyla kıssalar, insan zihninde başlayan değişimin duyuşsal ve psiko-motor boyuta kadar uzanmasını ve insan hayatında kalıcı davranışlara dönüşmesini hedefleyen etkin bir Kur'anî terbiye yöntemidir.

İsrâ Sûresi'nin ilk ayetlerinde yer alan ve Hz. Musa ve İsrailoğullarıyla ilgili yaşanan olaylarda İsrailoğullarının yaptıkları bozgunculuk ve bunun neticesi şöyle anlatılmaktadır:

- "İsrailoğullarına: Doğrusu yeryüzünde iki defa bozgunculuk yapacak ve kibirlendikçe kibirleneceksiniz diye bildirdik."¹⁷⁴

- "Bu ikiden birincisinin vakti gelince, üzerinize pek güçlü olan kullarımızı salacağız. Onlar memleketlerinizde her köşeyi kontrollerine alacaklar. Bu, yerine gelecek bir vaaddir."¹⁷⁵

- "Bunun ardından sizi onlara galip getireceğiz; mallar ve oğullarla size yardım edecek ve sizin sayınızı artıracacağız."¹⁷⁶

¹⁷¹ Bu konuda örnek olarak Enbiya ve Kasas Sûrelerine bakılabilir.

¹⁷² Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s. 52.

¹⁷³ Asiye Yılmaz, *Kur'an'daki Kıssaların Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sakarya 2008, s. 45.

¹⁷⁴ İsrâ, 17/4.

¹⁷⁵ İsrâ, 17/5.

- "İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz o da kendinizdir. İki vaadden ikincisinin vakti gelince, yüzünüzü üzüntüye sokmaları, kötülük yapmaları, önceden Mescid'e girdikleri gibi girmeleri, ele geçirdikleri yerleri harap etmeleri için onları tekrar göndereceğiz."¹⁷⁷

İsrâ Sûresi'nin son kısmında ise bu kez, gücün kendisini ilah haline getirdiğini zanneden¹⁷⁸ Firavun ile Hz. Musa arasında yaşanan olaylara yer verilmektedir:

- "And olsun ki, Musa'ya dokuz tane apaçık mucize verdik. İsrailoğullarına sor, Musa onlara geldiğinde, Firavun kendisine: Ey Musa! Ben seni büyülenmiş sanıyorum, demişti."¹⁷⁹

- "Musa da: And olsun ki, bunları göklerin ve yerin Rabbinin açık belgeler olarak indirdiğini biliyorsun. Ey Firavun! Doğrusu senin mahvolacağını sanıyorum, demişti."¹⁸⁰

- "Firavun bunun üzerine onları memleketten sürmek istedi. Biz de onu ve beraberindekilerin hepsini suda boğduk."¹⁸¹

- "Sonra İsrailoğullarına: Bu memlekette siz oturun, kıyamet koptuğunda hepimizi bir araya getiririz, dedik."¹⁸²

Zikredilen ayetlerde görüldüğü üzere, Kur'an olayları anlatırken her şeyi detaylarıyla anlatmaz. Konunun eğitici ve amaca hizmet edecek kısımları anlatılır, dikkati amacın dışına çekecek unsurlara yer verilmez. Mesela Kur'an, Nuh Tufan'ından on kadar yerde bahsetmektedir.¹⁸³ Ancak Nuh Tufanı umumi midir? Yoksa bölgesel midir? Tennur'un mahiyeti nedir? Gemi'de taşınanların kimlikleri, kaç gün gemide kaldıkları, nereye indikleri, suyun istilasının kaç gün devam ettiği gibi teferruata yer verilmemektedir. Böylece Kur'an'ın sıradan bir tarih kitabı olmasına yol açacak ve onu amacından uzaklaştıracak yaklaşımdan uzak durulmaktadır.¹⁸⁴ Aynı zamanda bu Kur'an kıssalarını hikâyeden ayıran bir husustur. Çünkü kıssalar öğüt vermek, somutlaştırmak, örnek veya model olmak, ders veya mesaj vermek vb. amaçlarla Kur'an'da kullanılmıştır. Din eğitimi verirken de

¹⁷⁶ İsrâ, 17/6.

¹⁷⁷ İsrâ, 17/7.

¹⁷⁸ Nâziât, 79/24.

¹⁷⁹ İsrâ, 17/101.

¹⁸⁰ İsrâ, 17/102.

¹⁸¹ İsrâ, 17/103.

¹⁸² İsrâ, 17/104.

¹⁸³ Bk. Nuh, 71/1-28; Araf, 7/59-71; Hud, 11/25-49; Mü'minun, 23/23-41.

¹⁸⁴ İdris Şengül, "Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri", *Diyanet İlmî Dergi*, 32 (1996/4), s. 66.

bu amaçları güden kıssalardan faydalandığımızda, din eğitiminde hedeflediğimiz amaca ulaşmak için doğru adımlar atmış olmaktadır.¹⁸⁵

Sonuç

Kur'an-ı Kerim, rehber olarak insanlığa sunulmuş ve pek çok bilim dalı tarafından farklı yönleriyle incelenmiş bir kitaptır. Bu makalede Kur'an-ı Kerim'in on yedinci sûresi olan İsrâ Sûresi eğitim açısından incelenmiştir. Kur'an üzerinde çalışmanın zorluğu çerçevesinde, bu çalışmada söz konusu sûre ve ihtiva ettiği ayetler, eğitsel ilke ve yöntemler sınırlılığında değerlendirilmiştir.

Yeni değerlerle gelen İslamiyet'in ve Kur'an'ın farklı insan tipleri tarafından kabul edilmesi, Kur'an'ın muhtevası yanında tebliğde ve eğitim-öğretim sürecinde dikkate aldığı prensipler ve uyguladığı yöntemlerle mümkün olmuştur. Çünkü bir programın belli bir sonuca ulaşması, bir problemi çözmesi veya eğitimin hedefine ulaşabilmesi için, içerdiği muhteva kadar, yöntem veya metod dediğimiz, bilinçli bir biçimde seçilen yol ve teknikler de önem taşır. Kur'an-ı Kerim de bu ayrıntılara dikkat çekmiş ve topluma nüfuz etmiş menfi davranış ve alışkanlıkların kaldırılması veya terk edilmesi ve hedef davranışların kazandırılması konularında aceleci davranmamış, bunu belli bir süreç içerisinde, insan tabiatına uygun, bilimsel bir yol izleyerek halletmiştir. En bilinen örnekleriyle içki ve faizin tadrîcî olarak, yani birkaç aşamada kaldırılması, oruç ve tesettür gibi farz olan ibadetlerin de Medine döneminde yani İslamiyet'in ilerleyen yıllarında emredilmesi, insan yapısına uygun strateji ve yöntemlerin sonucudur. Bu nedenle insan eğitiminde eğitime konu olan bireyin sahip olduğu özelliklerin ve bireyler arası farklılıkların dikkate alınmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

İnsanın gelişimi aşamalı (tadrîcî) bir yol takip eder; buna bağlı olarak insanın eğitim ve öğretiminde de tadrîcî bir yol izlenmelidir. Eğitim ve öğretimde irade hürriyetine ve tercih hakkına saygı duyulmalıdır ki, bu husus sorumlu olmanın temel şartıdır. Zira baskı ve zorlama iradeyi dolayısıyla da kişiliği yok eder.

Aklın işletilmesi ve düşünme yeteneğinin aktif kılınması, öğretilenlerin kalıcılığını sağlamada önemlidir. İsrâ Sûresi'nde görüldüğü üzere Kur'an, bu noktada tartışma, soru-cevap ve temsîlî anlatım yöntemlerini kullanarak aklî fonksiyonları harekete geçirmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla eğitim-öğretimde düşünmeyi aktif kılıcı, sorgulayıcı yöntem ve yaklaşımlara yer verilmelidir. Eğitimde pekiştireç kavramıyla ifade edilen mükâfat ve ceza (müeyyide) unsurları uygun zaman ve durumlarda geciktirilmeden kullanılmalıdır ki, İsrâ Sûresi, insan eğitiminde önemli bir etkiye sahip olan pekiştireç unsurunu olumlu ve olumsuz (mükâfaat ve cezâ) boyutlarıyla

¹⁸⁵ Yılmaz, *Kur'an'daki Kıssaların Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, s. 47.

içermektedir. Bunun farklı örneklerini Kur'an'ın diğer bölümlerinde daha açık bir şekilde görmek mümkündür.

Diğer taraftan eğitim sürecinde ihtiyaç ve şartlara göre farklı yöntemler uygulanmalıdır. Bu yöntemlerle bireyin ne kadar fazla duyu organına hitap edilirse, öğrenilenlerin kalıcılığı o nisbette artacaktır. Kur'an'ın bütününde olduğu gibi, İsrâ Sûresi'nde de bireyin çoklu duyu organlarına hitap eden yöntemler arasında tartışma, temsili anlatım ve kıssa yöntemlerinin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Kur'an'ın yöntem ve yaklaşımlarının oldukça kompleks ve çok yönlü, insanı kuşatıcı, insanın farklı duyularına aynı anda hitab edecek özellikte olduğu belirtilmelidir.

Netice itibariyle eğitim nazariyle bakıldığında, Kur'an mesajlarının insan tabiatını ihmal etmeyen, metodik zenginliğe sahip bir özellik taşıdığı görülmektedir. Bu çalışmada Kur'an'ın bu mesajları eğitsel bir açıdan yansıtılmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

- Abdulbâki, M. Fuad, "rbb", *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li elfazı'l-Kur'an*, Kahire: Dâru'l-hadis 2001.
- Ay, Mehmet Emin, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi 1993.
- Ayasbeyoğlu, Nevzat, *İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.
- İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi-(Eğitimin Psikolojik Temelleri)*, Ankara: [y.y.] 2000.
- Bayraklı, Bayraktar, *İslam'da Eğitim*, İstanbul: Dergâh Yayınları 1980.
- ___, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsîri*, XXI, İstanbul: Bayraklı Yayınları 2004.
- Bayraktar, M. Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV) 1984.
- Bebek, Adil, "Ceza", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 469-470.
- Canan, İbrahim, *Peygamberimizin (Sav) Tebliğ Metotları*, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları 2011.
- ___, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, İstanbul: Işık Akademi Yayınları 2010.
- Canatan, Kadir, *Kur'an'da Hz. Peygambere Sorulan 13 Soru*, İstanbul: Beyan Yayınları 2005.

- Demirel, Özcan, *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: Pegem Yayınları 2010.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV) 1998.
- Ebu Gudde, Abdulfettah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları* (çev. Enbiya Yıldırım), İstanbul: Umran Yayınları 1998.
- Ebussuud Efendi, *Ebussuud Tefsiri* (çev. Ali Akın), I-XII, İstanbul: Boğaziçi Yayınları 2006.
- el-İsfahani, Râgıb, “rbb”, *el- Müfredât*, Dımaşk: Dâru'l-kalem 2002.
- Erdoğan Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, İstanbul: Pınar Yayınları 2003.
- Fersahoğlu, Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, İstanbul: Marifet Yayınları 1996.
- Görmez, Mehmet, “Terğîb ve Terhîb” *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XL, 508-509.
- Gündüz, Turgay, *Kur'an'da Korku Motifi, (İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım)*, Bursa: Düşünce Kitabevi Yayınları 2004.
- Hökelekli, Hayati, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, İstanbul: Timaş Yayınları 2011.
- İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemaleddin Muhammed bin Mukarrem el-Mısri, *Lisanü'l-Arab*, I-XV, Beyrut: Daru sâdr 1990.
- Kanad, H. Fikret, *Kısaltılmış Pedagoji*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1976.
- Karagöz, Mustafa, “Kur'an'ı Anlama ve Tercümede Yöntem Sorunu, (İsrâ Süresi 38. Ayet Örneği)”, *Bilimname*, 17 (2009/2), s. 51-63.
- Karaköse, Şaban (ed.) *Etkili Din Öğretimi, Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu Yayınları (TİDEF)*, İstanbul 2009.
- Karaman, Hayrettin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I-V, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2007.
- Kılavuz, M. Akif, *Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi*, Bursa: Arasta Yayınları 2003.
- , “Yetişkinlik ve Yaşlılık Döneminde Eğitim ve Din Eğitiminin Önemi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2002/2), s. 59-72.
- Kiraz, Celil, *Kur'an'da Ahlâk İlkeleri*, Bursa: Emin Yayınları 2007.
- Kutluer, İlhan, “İnsan”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 320-323.
- Küçükahmet, Leyla, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Ankara: Nobel Yayınları 2001.
- Mevdudi, Ebu'l A'la, *Tefhimu'l-Kur'an* (ed. Ali Bulaç), I-VII, İstanbul: İnsan Yayınları 2006.
- Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2007.

- Önkal, Ahmet, *Rasulullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, Konya: Kitap Dünyası Yayınları 2008.
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci olarak Hz. Muhammed (Sav)*, Konya: Esra Yayınları 1995.
- Pazarlı, Osman, *Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metodlar*, İstanbul: İrfan Yayınevi 1967.
- Seyyid Kutup, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri* (çev. Süleyman Ateş), Ankara: Hilal Yayınları [t.y.]
- Şanver, Mehmet, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, İstanbul: Pınar Yayınları 2004.
- Şengül, İdris, "Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri", *Diyanet İlmî Dergi*, 32 (1996/4), s. 63-90.
- Taberi, *Taberi Tefsiri* (çev. Mehmet Keskin), I-VI, İstanbul: Ümit Yayıncılık 1995.
- Topaloğlu, Bekir, "Rab", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, 372-373.
- Uludağ, Süleyman, "Rab", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, 372-373.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Eğitim Felsefesi*, İstanbul: Ülken Yayınları 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları 1983.
- ___, "Cedel", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 208-210.
- Yılmaz, Asiye, *Kur'an'daki Kıssaların Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sakarya 2008.
- Zahir B. Awad el-Elmai, *Kur'an'da Tartışma Metodları* (çev. Ercan Elbinsoy), İstanbul: Pınar Yayınları 1984.
- Zernuci, Burhaneddin, *Ta'limü'l Müteallim, (İslam'da Eğitim-Öğretim Metodu)* (çev. Yunus Vehbi Yavuz), İstanbul: Feyiz Yayınları 2010.
- Zuhayli, Vehbe, *Tefsirü'l-Münir* (çev. Hamdi Arslan-Ahmet Efe), I-XV, İstanbul: Risale Yayıncılık 2005.

